

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЗНАЧЕННЯ СПАДКОЄМЦЯ У ЗАПОВІТІ

LEGISLATIVE REGULATION OF SUBSTITUTION OF HEIR IN A WILL

Немьонова С.В.,

здобувач

Харківського національного університету внутрішніх справ

Статтю присвячено дослідженню питань підпризначення спадкоємця у заповіті за чинним законодавством України. Досліджено підстави закликання підпризначеного спадкоємця до спадкування та виявлено проблемні аспекти, які при цьому виникають. У зв'язку з цим зроблено висновки щодо необхідності реформування положень законодавства.

Ключові слова: заповіт, підпризначення спадкоємця, спадкоємець, спадкодавець, пропуск строку, спадкова трансмісія, відмова від прийняття спадщини.

Статья посвящена исследованию вопросов подназначения наследника в завещании в соответствии с действующим законодательством Украины. Автором исследованы основания для призвания подназначенного наследника к наследованию и выявлены проблемные аспекты, которые при этом возникают. В связи с этим сделаны выводы о необходимости реформирования положений законодательства.

Ключевые слова: завещание, подназначение наследника, наследник, наследодатель, пропуск срока, наследственная трансмиссия, отказ от принятия наследства.

The article deals with the questions of the establishment of substitution of heir in the will, in accordance with the current legislation of Ukraine. Author have researched the reasons for substitution heir calling and revealed emerging problematic aspects. Thereby it was concluded that it is necessary to provide reforms of Ukrainian legislation.

Key words: testament, substitution of heir, heir, testator, missing term, hereditary transmission, refusal of inheritance.

Постановка проблеми. Вивчаючи особливі заповідальні розпорядження, хотілося б більш детально зупинитися на праві заповідача підпризначити спадкоємця, якщо спадкоємець не прийме спадок. Таке право спадкодавця не можна вважати новелою у законодавстві, оскільки попередні цивільні кодекси також містили відповідні норми. Наприклад ст. 424 ЦК СРСР 1922 р. було передбачено, що підпризначення можливе на випадок смерті основного спадкоємця або неприйняття ним спадщини, але виключно з кола спадкоємців за законом. Нині чинний Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) дещо змінив це правило, закріпивши у ст. 1244, що підпризначеним спадкоємцем може бути будь-яка особа: як фізична, так і юридична. Однак слід зазначити, що у дослідженнях, які проводилися останнім часом, не приділялася увага цьому заповідальному розпорядженню. Саме тому питання та проблемні аспекти підпризначення спадкоємця залишаються без відповідей, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Для проведення дослідження автор поставив такі завдання:

- проаналізувати норми законодавства, які регулюють можливість підпризначення спадкоємця у заповіті;
- розкрити сутність підпризначення спадкоємця та умови закликання підпризначеного спадкоємця до спадкування;
- охарактеризувати виявлені проблемні аспекти підпризначення спадкоємця.

Виклад основного матеріалу. Особа, складаючи заповіт, реалізує своє право на визначення кола спадкоємців, до яких має перейти майно у разі

її смерті. Це право заповідача кореспондується не з обов'язком, а з правом особи, зазначеної у заповіті, прийняти або не прийняти спадок. Неприйняття спадщини може відбутися як свідомо за волею спадкоємця, так і через обставини, які не залежать від волі останнього. Саме для цього законодавством передбачена можливість підпризначити спадкоємця. ЦК України не містить визначення відповідного поняття, але розкриває його зміст через опис правомочності заповідача. Проте деякі автори дають свій варіант дефініції. Наприклад Я. Ковальчук зауважує, що підпризначення спадкоємця як складова частина свободи заповіту є одним із видів спеціальних заповідальних розпоряджень спадкодавця. Окрім того, у своїй статті він зазначає, що підпризначення спадкоємця – це здійснення спадкодавцем заміни названого ним у своєму заповіті спадкоємця власного майна на випадок настання будь-якої з обставин, перелік яких передбачено законом [1]. Перелік, визначений ЦК України, є вичерпним, зокрема до таких обставин належать:

- якщо спадкоємець за заповітом помре до відкриття спадщини;
- якщо передбачений заповітом спадкоємець протягом шести місяців з дня відкриття спадщини не звернувся із відповідною заявою до нотаріуса;
- якщо спадкоємець за заповітом відмовився від прийняття спадщини;
- якщо передбачений заповітом спадкоємець внаслідок своєї протиправної поведінки отримав від уповноваженого державного органу заборону на набуття прав і обов'язків, що входять до складу спадщини;

– якщо зазначені у заповіті умови, які є підставою для набуття спадкоємцем належних до складу спадщини прав та обов'язків, насправді не виконуються чи не існують.

Усі ці випадки потребують більш детального вивчення. Цю статтю ми присвятили дослідженню таких підстав для закликання підпризначеного спадкоємця, як смерть основного спадкоємця, його відмова від прийняття спадку та пропуск строку для прийняття спадку. Проте спочатку розкриємо сутність підпризначення спадкоємця у заповіті.

Ще у римському праві була передбачена можливість спадкодавця назвати заступника, якщо наслідки першого призначення спадкоємця не настануть. Загальноприйнята формула, яка використовувалася при цьому, мала такий вигляд: «Луцій Тицій, будь спадкоємцем та приймай спадщину у найближчі сто днів, протягом котрих дізнаєшся та зможеш прийняти. Якщо ти цього не зробиш, то будеш позбавлений спадщини. Спадкоємцем тоді нехай буде Мевій...».

Юриспруденція допускала можливість кількох підпризначень, підпорядкованих одне іншому. Щоб уникнути довгого лежання спадку, заповідач зазвичай встановлював строк прийняття для кожного зі спадкоємців. За наявності кількох співспадкоємців прийняття спадщини заступником переважало над спадковою трансмісією [2, с. 246]

Підпризначення спадкоємця було прикладом складання заповіту із так званою відкладальною умовою. Коли наставала зазначена у заповіті умова (основний спадкоємець з якихось причин не приймає спадщину), відбувалося пряме безпосереднє наступництво «запасного» спадкоємця [3].

Сутність підпризначення не змінилася за наших часів. На випадок неприйняття спадку основним спадкоємцем заповідач може підпризначити іншу особу як спадкоємця. Кількість підпризначень законодавством не обмежується, що дозволяє заповідачеві побудувати цілий ланцюжок із осіб, які закликаються до спадкування, якщо попередник не прийме спадок. Це дає можливість встановити ієрархію осіб, яким спадкодавець бажає залишити своє майно, усунувши таким чином спадкоємців за законом від спадкування чи принаймні змінивши їхню чергу спадкування.

Отже, для закликання підпризначеного спадкоємця до спадкування необхідні дві умови: підпризначений має пережити момент відкриття спадщини, а основний має не прийняти спадок. Тому коли основний спадкоємець помирає після прийняття ним спадщини, навіть не залишивши свого спадкоємця, то підпризначений не закликається до спадкування. Як зауважив В. Дозорцев, такий висновок не зовсім відповідає тенденції законодавства, яке прагне зберегти законну волю спадкодавця, але інший висновок обмежив би спадкоємця, який прийняв спадок, у його праві розпорядитися своїм майном. Він також означав би допущення так званої фідейкомісарної субституції, тобто підпризначення спадкоємця спадкоємцеві, що законодавством не допускається [4, с. 63].

Розглянемо детальніше випадки, коли за законодавством України до спадкування закликається підпризначений спадкоємець. Отже, якщо первісний спадкоємець протягом шести місяців з дня відкриття спадщини не звернеться із заявою про її прийняття, то у підпризначеного спадкоємця виникає право на спадок. Слід звернути увагу на той факт, що чинне законодавство України не передбачає право спадкодавця встановити у заповіті строк для прийняття спадщини, як це було у Давньому Римі. Цивільний кодекс України не обмежує додатково спадкоємця, залишаючи загальний строк незмінним для нього. Проте щоб уникнути можливості надмірно довгого лежання спадку, ч. 2 ст. 1270 ЦК України встановлено скорочений строк для прийняття спадщини підпризначеною особою. Він складає три місяці з моменту неприйняття спадку основними спадкоємцями.

Пропущений строк для прийняття спадщини може бути поновлений судом за умови, що причини пропуску строку суд визнає поважними. Однак факт подання відповідної заяви до суду не має наслідком перерозподіл часток спадку. Лише після поновлення строку чи надання додаткового строку для прийняття спадщини судом в особи виникає право звернутися до нотаріуса з такою заявою. У разі позитивного вирішення справи на користь заявника спадкоємець за заповітом може отримати спадок. Але у зв'язку з тим, що основний спадкоємець пропустив строк для прийняття спадщини, підпризначеного вже було закликано до спадкування. У такому випадку виникає ситуація, коли є підпризначений спадкоємець, який вже отримав майно заповідача у власність чи в користування, а також є основний спадкоємець, котрий має ті ж самі права на майно заповідача. Нормами законодавства не врегульовано такі випадки, тому питання перерозподілу спадкових часток чи переходу прав від підпризначеного спадкоємця до основного залишається відкритим.

Ще однією підставою для закликання підпризначеного спадкоємця є відмова основного спадкоємця від прийняття спадщини. Згідно з ч. 4 ст. 1274 ЦК України при наявності підпризначеного спадкоємця основний спадкоємець не має права відмовлятися від прийняття спадку на користь інших осіб, крім як на користь підпризначеного спадкоємця. Це є додатковою гарантією реалізації останньої волі спадкодавця. Адже відмова спадкоємця на користь третіх осіб, незазначених у заповіті, не відповідатиме інтересам та волі заповідача, що нівелює принцип справедливості, добросовісності та розумності цивільного права. Це не викликає сумнівів, оскільки спадкодавець на випадок неприйняття спадку особою, визначеною у заповіті, самостійно визначив спадкоємця-заступника. Тому відмова на користь іншої особи, не встановленої у заповіті, виключається відповідно до норм чинного законодавства. Як зауважують С. Фурса, Є. Фурса, спадкоємець може прийняти спадщину, а далі розпорядитися нею на свій розсуд (продати, подарувати третім особам), але в такому випадку спадкоємець буде нести ряд витрат як при прийнят-

ті самої спадщини (наприклад сплачувати державне мито, у встановлених законом випадках сплачувати прибутковий податок), так і при безпосередньому відчуженні успадкованого майна (знов сплата державного податку) [5, с. 52]. В будь-якому випадку майнове право за заповітом перейде до осіб, визначених спадкодавцем. Подальші дії спадкоємців, зокрема й відчуження майна, знаходяться поза межами спадкового права та не є предметом нашого дослідження. Отже, наслідком відмови від прийняття спадщини є закликання до спадкування підпризначеного спадкоємця.

Звернемо увагу на те, що за правилом ч. 6 ст. 1273 ЦК України відмова від прийняття спадщини може бути відкликана протягом строку, встановленого для її прийняття. Тоді виникає ситуація, аналогічна тій, яку ми описали вище щодо пропуску строку. Різниця полягає лише в тому, що підпризначений спадкоємець закликаний до спадкування, але ще не вступив у свої права, оскільки відмова відкликається до закінчення строку для прийняття спадку. Однак так само як і у випадку з пропуском строку для прийняття спадщини законодавство не містить положень, якими слід керуватися за умови належного закликання до спадкування і основного, і підпризначеного спадкоємців. Цивільне законодавство України не передбачає можливості позбавлення основного спадкоємця права на відкликання відмови. Так само як і не визначені дії нотаріуса щодо відсторонення підпризначеного спадкоємця у тому разі, якщо основний спадкоємець все ж захоче отримати майно у спадок.

Серед інших підстав для виникнення права на прийняття спадку підпризначеним спадкоємцем законодавство передбачає смерть основного спадкоємця. Ст. 1244 ЦК України закріплює, що заповідач може призначити іншого спадкоємця на випадок, якщо спадкоємець, зазначений у заповіті, помре до відкриття спадщини. Саме цим підпризначення відрізняється від спадкової трансмісії. Спадкова трансмісія виникає тоді, коли спадкоємець помирає після відкриття спадщини і його частка переходить вже до його спадкоємців. Отже, ключове значення для за-

кликання підпризначеного спадкоємця має той факт, що основний спадкоємець не пережив момент відкриття спадщини.

При цьому звертаємо увагу на позицію, висловлену О. Северовою у коментарі до ЦК України (відповідальний редактор – Є. Харитонов – С.Н.): «може трапитися так, що спадкоємець за заповітом не відмовився від спадщини, але помер, не встигнувши її прийняти. В цьому випадку спадкоємці померлого мають право вступити до спадщини. Таке право на прийняття спадщини здійснюється на загальних підставах протягом строку, що залишився. Тільки за умови неприйняття спадщини цими спадкоємцями або за їх відсутності до спадкових прав можуть вступити підпризначені за заповітом спадкоємці» [6, с. 814].

Ми не погоджуємося з таким твердженням, оскільки, виходячи з положень чинного законодавства, відсутність нащадків у основного спадкоємця за заповітом не має наслідком можливість закликання підпризначеного спадкоємця. ЦК України на випадок смерті основного спадкоємця презюмує, що останній прийняв спадщину, дозволяючи вже його спадкоємцям звертатися із заявою про прийняття спадку.

На підставі викладеного вище можемо дійти таких висновків:

– підпризначення спадкоємця є одним з видів спеціальних заповідальних розпоряджень та має особливу правову природу;

– відповідно до ЦК України навіть після закликання підпризначеного спадкоємця до спадкування та прийняття ним спадку основний спадкоємець має можливість отримати права на те ж саме майно. Водночас жодне з положень законодавства не дає відповіді на запитання, як врегулювати ситуацію, коли і основний, і підпризначений спадкоємці закликані до спадкування правомірно і мають успадкувати заповідане майно;

– закликання підпризначеного спадкоємця слід відрізнити від спадкової трансмісії. Ключовим фактором, що визначає, яку саме конструкцію слід застосовувати, є встановлення, чи пережив основний спадкоємець момент відкриття спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ковальчук Я. Підпризначення спадкоємця як один із аспектів свободи заповіту [Електронний ресурс] / Я. Ковальчук. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2722>.
2. Франчози Дж. Институционный курс римского права / Дж. Франчози ; пер. с итал. ; отв. ред. Л.Л. Кофанов. – М. : Статут, 2004. – 428 с.
3. Палшкова А.М. Особые завещательные распоряжения в римском праве [Электронный ресурс] / А.М. Палшкова. – Режим доступа : http://www.jurislib.ru/book_5249.html.
4. Дозорцев В.А. Наследование по праву Украинской ССР / В.А. Дозорцев. – М., 1967. – 140 с.
5. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд : наук.-практ. посіб. / [С.Я.Фурса, Є.І. Фурса, О.М. Клименко та ін.] ; за заг. ред. С.Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С.Я. : КНТ, 2007. – 1216 с. – (Серія «Ваш радник»).
6. Цивільний кодекс України : коментар / [Є.О. Харитонов, Ю.С. Червоний, В.М. Зубар та ін.] ; за заг. ред. Є.О. Харитонova, О.М. Калітенка. – 2-е вид. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2004. – 856 с.